

ALFON BERTHOLDI KIRJAPANEKUID LIIVLASTE
VARASEMAST ELUST I

Vaide külae elav liivlane Alfon Berthold on üks parimaid liivi keelejuhte. Naruldaset hea mälu, aktiivsena säilinud keel ja tahe kõike liivipärast säilitada on teinud temast kohaliku kultuuritegelase. "Fenno-ugristica" eelmistes numbritee ilmus Alfon Bertholdi luuletusi. Käesolevaga alustame liivlaste varasemat elu käsitlevaid Alfon Bertholdi kirjapanekuid, mis on lähetatud allakirjutanule 1982. aastal. Avaldatavad tekstid on olulised lingvistidele, etnograafidele ja ajaloolastele. Autori kirjaviis jääb põhiliselt muutmata, parandatakse üksnes kirjavead. Tekst on Alfon Bertholdiga läbi arutatud 1983. aasta septembris, üksikküsimusi on täpsustatud kirja teel.

E. Vääri

Minnõn tulķõ mielõ mõtkõd uskõratõ mädõltõksõ il enč pãvad, il sie ãjga jielamiz ja ka il kalamied jielamiz paselķõ, il sie ãjga vejõmiz, kujien ni ma sõjtab enč mädõltõksõis kubõ võtõ. Nuor kazam ju ãb tieda, kui nãnt izad ja iza izad atõ vejõhõd.

Pierõ ezmist pasaul suodõ ma võl vel pišķi poišķi, aga lapspãva mädõltõks minnõn atõ mielsõ vãgi sieldi.

Mulle tulid meelde mõtted üles kirjutada mälestusi oma elupãevadest, selle aja elust ja ka kalameeste elust seletada, selle aja kalapüügist, kui palju ma suudan oma mälestustes kokku võtta. Noor põlvkond ju ei tea, kuidas nende isad ja isaisad on kalu püüdnud.

Pãrast Esimest maailmasõda ma olin veel väike poisike, kuid lapsepõlvemãlestused on mul meeles vãga selgesti.

Pierõ ezmist pasauļsuodõ, se um nei imer kakškimdidi ājgastidi, ku ulzõ ajtõt rānda rauet tegiz kieristi tāgiz koorandis, ama suodastõ voļ izpuostõt, vōļ tegiz tikiz jie-lamiz irgõmost ūdpāld. Iza minnõn vōļ ienutõt ezmiz pasauļ suodas. Pa rozij ju irgist tūlda tāgiz ienutõt suoda mied, kis voļkõ vėl ienõd jielõ, aga min iza īdõkabal vėl mitõkus-kiž iz uo mangõt, mēg jemaks ju ka vāgi vodlizmõ izõ tāgiz-tulmõ; jas jiema kuskiž kūliz, ku mingi voļ kuskiž suodald kuodaj attund, ta ildin leks kūldēm, voj āb uo kuskiž ka nānd izõ, aga mitiks mided iz tieda iļ iza kītõ, mitiks tān-da iz uo nānd āb ka kuskiž satiekõn. Nei laugõ vieristõ pā-vad id tuojz tagan ja mēg idstīd vėl vodlizmõ. Ja ma vōib kītõ: voļ vāgi, vāgi vojti lēba pala ja se iz ka mūnda kōrd pūtiz jara, selist voļkõ pierõ suoda pāvad vāgi, vāgi lāla-mõd.

Siz ikskōrd ids kievad pāvas, kui mina mādlob, se vōjz voldā nei 1919. ājgastõs, ku amad korand naizpuolist nurmsõ kubõ kajcistõ epč niemõd idsõ koramosõ - pidiz ibizõks brau-čis iks vanliki miez, eestli nim tāmõn voļ "Georg Rist". Epč tiegstõ ta muidliz ja luštigõl nutiz: "Mari, ma sinnõn kītõb luštigõl sōna, ma ni ildin ku attuoj kuodaj sin mie

Pārast Esimest maailmasõda, see on ni kahekūnnendate aastate paiku, kui vāljaadetud rannarahvas pōordus tagasi jāle taludesse, kōik oli sōja poolt hāvitatud, tuli jālle kogu elu uuesti alustada. Isa mul oli vōetud Esimesse maailmasõt-ta. Aegamõõda hakkasid vōetud sōjamehed tagasi tulema, kes olid veel jāanud ellu, aga minu isa ei olnud mitte kuski mār-gatud, me emaga ju ka vāga ootasime isa tagasitulekut. Kui ema kuski kuulis, et keegi oli kuski sōjast koju tulnud, ta kohe lāks kūsima, kas kuski pole isa nāhtud, kuid mitte kee-gi ei teadnud isa kohta midagi ūtelda, mitte keegi ei olnud teda nāinud ega kuski kohanud. Nii vaikselt veeresid pāevad ūksteise jārel ja me aina ootasime. Ja ma vōin ūtelda: oli vā-ga, vāga õhuke leivatūkk, kuid ka sellest tuli mōnikord puu-dus kätte, sellised olid pārast sōda ajad vāga, vāga rasked.

Siis ūkskōrd ūhel kevadpāeval, nagu ma māletan, see vōis olla ni 1919. aastal, kui kōik talude naised pōllul ajasid oma lehmi ūhte karjāmaale, sōitis mōõda hobusega va-napoolne mees, eesti nimi Georg Rist oli tal. Gma ilmsga ta muheles ja ūtles lōbusalt: "Mari, ma sulle ūtlen rōõmsa sō-
numi: ma just nūūd tōin koju sinu mehe

Korlia". Mingi riem, mitiks il iza iz uo mitõ midet kuulõn, äb ka mitiks tända kuskiz nänd ja ni um kuonõ nei ku tauvõst mo sadõn. Kuj ju poisikizõn, minnõn vägi tož izõ nädõ, mingi kil ee min iza võiks volda, mis ma nei vägi vodliz kuodaj, ma ju tãstõ emit mitõmided iz mädõl. Ma ailiz kierdi kujien sõjtiz amadõn iecõ, laz ju piga nãgõ, mingi se iza iznãgõb, mis ma nei vägi uob kuodaj vodlõn.

Tube silõ vol nei ku roz uid silõ lãdõ, aga nei ku roz kãrtis, siest ma vankliz lãbtagan, nã, ikõ miez istiz lova pãl, jãlgad jũs vol nopandõt pitklimi jũrstõ pindõt krezil konõ pãlõ. Nã siz seli ta ni iznãgõb se iza, mis mæg nei vägi vodlismõ kuodaj. Nã, iza ni vol kuonõ, jiemã ni vol nei ku rozki ju kievãstiz, aga ikãtis diezgan lãlamstiz, siestõ ku ana jielami vol irgõmõst õdpãl, suodast vol tikiz vägi izpuostõt ja jara artõt. Aga ku strodiz, rodo ju roõki sapeliz, aga mitõ kuskiz isvoij sodõ leibõ vostõ. Siz iza mõtliz: lãmõst vanklõm mõlõ pierimied jũrõ voi äb võiks sõdõ vostõ id vaka (50 kg) rigõ tieridi; sajovõ võiks iz siepie-rast ku mäd korants ju volko kãdkõks kierdõb jautõb kivid, mis isa iz vol tiend ja ilzẽ telõn. Jiemã sõzar jieliz mõlõ, ta

Kaarli". Missugane rõõm, mitte üks isa kohta ei olnud midagi kuulnud, mitte keegi tãda ka kuskil mãmud, ja nüüd on kodus nagu taevast maha kukkumãnd. Nagu poisikesel ikka, ma tahtsin väga isa nãha, missugane küll see minu isa võiks olla, keda ma nii väga ootasin koju, ma ju temast mitte midagi ei mãletãnud. Ka jooksin kiiresti, kui palju ma jõudsin, kõikidest ette, et ma saaksin kohe nãha, missugune nãeb isa vãlja, keda ma nii väga olen koju oodanud.

Tuppa sisse oli nagu natuke hãbi minna, nagu natuke kartsin, sellepãrast vaatasin akna tagant: jah, üks mees istus asemel, jalgade juurde oli pandud pikergune juurtest punutud korv põhja peale. Jah, siis selline see isa nãeb vãlja, keda me nii väga ootasime koju. Jah, isa oli nüüd kodus, emal oli nagu natuke kergem, aga siiski küllalt raske, sest et kogu elu tuli alustada uuesti, sõja poolt oli kõik laastatud ja ära lõhutud. Aga kai tõõtati, teeniti natuke raha. aga mitte kuskilt ei saanud leiba osta. Siis isa mõtles: vaja minna vaatama sisemaale peremeeste juurde, kas ei saaks osta ühe vaka (50 kg) rukkiteri; jahvatada võiks ise, sest meie talus olid kãega keeratavad jahvatamiskivid, mis isa oli ise teinud ja üles seadnud. Ema õde elas sisemaal, ta

vol sūr mōmie kōrand perinai. Se kōrand, kus ta jieliz, vol
 mād jüst 42 km kaugōn, vol tōla ajga, lum ja kīlma, iza vō-
 tiz piškist regōd ja lekš pitkō rekō, viedōs enč tagan piš-
 kizi regidi. Ta kītiz: mēg uomō sugud, voj nei lib, ku ta āb
 apzāl ja āb mii minōn id vaka rigō tieridi. Ku ni vāgi, vā-
 gi vāzōn kougist rekstō iza perizōks sai naiz sōzar kōrand
 jūr, perinai tul uks pāl, molmōd kādud kilgō pand vanḱlōn
 iza pāl ja kītōn: "Sa ni ka uod attund." Nā, iza kītōn, ma
 tul vanḱlōm, aga eōks novostō sin kādst id vaka rigidi, aga
 ta kītōn: "Ābp, kis min āb jiela, sien ma pala leibō āb ied".
 Vōib iemōtlō, kuij kibgi ne sōnad siskistō vāzōn mie sidamō.
 Vēl emit siepierast, ku ne eaitō kītōt lezglizōst rištīngstō.
 Ie pajka siz ni kil andōn um, uldzō ajōn ābuo, aga rigōd
 tiera vaka kil ābuo andōn, vėl kītōmōst, ku se īz sūrli ja
 viza sidam perinai enč iga perist pāvad sai pavadīnḱō sanḱōd
 kuodas, kui siekōrd se kuož sai nutōt. Uondzōl iza muragōl
 lānd ju kaugōn, aga vėl kuskiz vōiks sōdō novostō sie vaka
 rigō tieridi. Pierō, ku kaugōn um vond kānd, ta idsō kōrands
 id perimie kādst sōnd novostō id vaka rigō tieridi ja vėl an-
 dōn innō kaks kukilkō rigist leibō. Vāga vondzi, ku ikstīz

oli suure maamehetalu perenaine. See taln, kus ta elas, oli
 meilt 42 km kaugel, oli talveaeg, lumi ja külm; isa vōttie
 väikese kelgu ja lāks pikka teed, vedades enda taga väikest
 rege. Ta ütles: me oleme sugulased, kas siis nii juhtub, et
 ta ei tunne kaasa ega müū mulle üht vakka rukkiteri. Kui nii
 vāga, vāga vāsinud kaugest teest isa lõpuks jõudis naiseōe
 talu juurde, tuli perenaine ukse peale, mõlemad kāed küljele
 pandud, vaadanud isa otsa ja ütelnud: "Sa nüüd oled ka tul-
 nud". Jah, ütelnud isa, ma tulin vaatama, kas saaks osta si-
 nu käest ühe vaka rukkeid, aga ta ütelnud: "Ei, kes minu juu-
 res ei tööta, sellele ma leivapala ei lõika". Vōib arvata, kui
 kibedasti need sōnad torkasid vāsinud mehe südamesse. Veel
 rohkem sellepārast, et need ōeldi lähedase inimese poolt. Ōp-
 maja siis küll on andnud, vālja ajanud ei ole, kuid rukki-
 vakka ei ole andnud. Veel vōib ōelda, et suureline ja kōva
 südamega perenaine oma elu viimased päevad saatis mōōda vaes-
 temajas, nagu seekord seda kohta kutsuti. Nommikul lāinud isa
 murelikult kaugemale, ehk veel kuskilt saaks osta ühe vaka
 rukkiteri. Lõpuks, kui on juba kaugele kāinud, ta on ühest
 talust ühe peremehe käest saanud osta ühe vaka rukkiteri ja
 veel andnud kaasa kaks pātsi rukkileiba. Vāga õnnelik, et siiski

ni um sõnd novostõ vilja vaka, laz kil ka il tõvriiz rō.

Nei ni iza tul kuodaj viedõs ep̄c tagan piškizi regidi väga tõvriiz viedamõks, tõvriiz siestõ, ku se maksis tõvriiz rō, tikiž, mis nei lalamstiz voļ nopelņot, ama rō il sie riģõ tiera vaka sai atantõt, aga vėl ju tõvriiz voļ se viedam siepierast, ku sāl sizal voļ lēba, misõks nei lalamõs ājgas vōiz ilõ pidõ ep̄c naiž ja laps. Obbõ ie sidamõs iza attul kuodaj vāgi jara vāzõn, mēg jiemaks magizmõ, isa klopiiz uksetagan ja mēg saimõ virģõ. Iza vōtiz lēbakukil, iediz pala leibõ ja āndiz, laz ma sieģõ, sūr kil voļ lušt (riem), ku ni saj siedõ leibõ - kui maggi se kil voļ, izuo pālõ mided vōidamõst, nejiž pōlaz lēba voļ vāgi, vāgi maggi, sieda atmādõs um mōtlomõst, kui patlist mēg lēba vastõ uomõ, pāgiņ kōrd mēg āb muoštam noveitõ (nokitõ) lēba jōvamt, ,miss um, lēba siedõ mēg samuoštam set siz, ku tanda ābuo, um mingiz kōrd vonõd ājgad, ku vanķlõb lēba pāl, siekōld juoksõbõd sūzõ. Mād nuorkazam siestõ mitõ mided āb tieda, nāntõn um leibõ, idõkabal se ābuo pūtõn, ne suoda briesmišt (edast) mided ābtiedat ja ka sieda, mis suoda ep̄c tagan jietab: tijitõ ja nālgõ, nāā koks mādõn ja mād lapstõn āb kunagõst āb volks nēmõst emit suodõ.

on saanud osta vaka vilja, kuigi kalli raha eest.

Nii siis isa tuli koju, vedades enda taga väikest kelku väga kalli koormaga, kallis sellepärast, et see maksis kallist raha, kõik, mis nii vaevaga oli teenitud, kogu raha oli rukkileiva eest välja antud, kuid veel kallim oli koorem see-pärast, et seal sees oli leiba, millega nii raskel ajal võis ülal pidada oma naise ja lapse. Hilja keskööl isa tuli koju väga väsinuna, me emaga magasime, isa kloppis ukse taga ja me ärkasime. Isa võttis leivapätsi, lõikas pala leiba ja andis, et ma sööksin. Suur küll oli rõõm, et nüüd sai süüa leiba - kui magus see küll oli, ei olnud vaja peale midagi määrida, niisama paljas leib oli väga, väga magus. Seda meenu-tades on tarvis mõelda, kui patused me oleme leiva vastu, paljudel kordadel me ei oska hinnata leiva headust, mis on, leiba süüa oskame vaid siis, kui teda ei ole. On olnud kunagi ajad, kui vaadatakse leiva peale, siis sülg jookseb suhu. Meie noorpõlv sellest mitte midagi ei tea, neil on leiba, kunagi pole sellest puudu olnud, nad sõjakoledusest midagi ei tea ja ka seda, mis sõda endast järele jätab: tühjust ja nälga. Jah, et meie ja meie lapsed mitte kunagi ei näeks enam sõda!

Nei pierõ ezmis pasaul suodõ raudõn jielamiz voļ irgõ-
mõst glužõ ūdpāl, tikiž voļ nopuoštõt, noartõt, rauet voļkõ
ienõd set siekõks, mies nantõn sālgaš. Aga rauet irgiet dū-
šig strõdõ, irgiz ūdpāl.

Ma rõz tõks nižõ il sie kõrand ja ne rauvd, kus mēg
pierõ ezmist pasauļsuodõ jielizmõ. Se voļ Zuonkõ kõrand, sāl
mēg jielizmõ niž aimõ idõkubsõ ja vėl iks puoligali mieš, mis
mēg nutizmõ pa Ruman Klauzõks (Klavs Rumpnbergs), tamõn lo-
vakuõž voļ ienāgõt perimie egišš tubas, ta voļ pagast val-
dõn sõna kãdaji, jiega nãdiļ kuolmõn pãvan ta lekš jãlgiņ
36 km Duõņigõ imerkauķ kēra tagan puu topilģ jãlgaš, savõtiz
imerkauķ kēra ja jãlgiņ tegiz tuļ tãgiz ja izkãndiz imerkauķ
kēra rãnda kiliš. Sie ājgal kil piški bõn lekš Ireld Duõņi-
gõ, aga ta kītiz: "Ma kil aie klābar kastõš silõ āb asta, ma
lāb iž enč jãlgadõks". Ja ta lekš ja tuļ Duõņigst jiega kuol-
mõnd pãvan ja izpidiz sieda emit ājgastidi. Ta voļ vāgi višš
rišting ja võib volda ka rõz selli sovadnika.

Nii pãrast Esimest maailmasõda rahval tuli elu alustada
tãiesti uuesti, kõik oli āra rũustatud, maha lõhutud, rahvas
oli jãanud sellega, mis neil oli seljas. Aga inimesed hakka-
sid agarasti tõõle, elu algas uuesti.

Ma tahaksin natuke jutustada sellest talust, nendest
inimestest, kus me pãrast Esimest maailmasõda elasime. See
oli Zuonkõ talu, seal me elasime kuus peret ūheskoos ja veel
ũks elatanud mees, keda me kutsusime Ruman Klausiks (Klavs
Rumpnbergs), talle oli magamiskoht ette nãhtud peremehe ees-
toas, ta oli vallavalitsuse teadete kandja. Iga nãdala kol-
mapãeval ta lãks jalgsi 36 km Dundagasse ūmbruskonna teate
jãrele, puukotad jalas. Võttis ūmbruskonna teate ja jalgsi
tuli taas tagasi ja kandis ūmbruskonna teate rannakũladesse.
Sel ajal kũll vãike rong lãks Ireld Dundagasse, aga ta ūtlēs:
"Ma kũll sellesse klobinakasti sisse ei astu, ma lãhen ise-
enda jãlgadega". Ja ta lãks ja tuli Dundagast igal kolmapãe-
val ja pidas seda ametit palju aastaid. Ta oli vāga, vāga tu-
gev inimeš ja võib-olla ka natuke selline veidrik.

(Jãrgneb)

ЗАПИСИ АЛЬФОНА БЕРТХОЛЬДА О БЫЛОЙ ЖИЗНИ ЛИВОВ I

Резюме

А. Бертольд, проживавший в селе Вайде, является одним
из лучших информаторов по ливскому языку. Настоящим Э. Вьяри
пристѹпает к публикации записей А. Бертольда на ливском
языке, которые они вместе обсудили и уточнили в 1983 году.